

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ

ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ

Նիկողայոս Ադոնց ծնած էր 23 Յունուար 1875ին Զանգեզուրի Բոնակոթ գիւղը: Իր նախահայրն է Ադին կամ Ադդէհ, որուն անունով իր սերունդը կոչուած է Ադոնց: Ադինի հայրն էր Տէր – Աւետիք, Ղարաբաղի ծանօթ հերոս Դաւիթ Բէկի զինակիցներէն, որ Անգեղակոթի մէջ ապրելէ վերջ դադրած է Բոնակոթ: Ադինի որդին ալ քահանայ էր եւ անունը՝ Տէր Աւետիք: Այս վերջինն ունէր երեք որդի, Առաքել, Գրիգոր եւ Միհրաբ: Ադոնցի հայրն էր Առաքելի որդին Գէորգ: Իսկ մայրը՝ Նանա, ծնեալ Օրբէլեան, աղջիկն էր Մելիք Մանուշարի:

Ադոնց տան պաշտօնական ազգանունն է՝ Տէր – Աւետիքեան: Այդպէս կը կոչուէր Ադոնց էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանին մէջ աշակերտ եղած ատեն: Յետոյ երբ ուսական ղեմնադիրն մտաւ (Թիֆլիզի Երկրորդ Գիմնազիոնը), ըստ ուսական սովորութեան, դպրոցի վարչութիւնը Տէր Աւետիքեանը փոխեց «Տէր Աւետիքով»: Պատանի Նիկողայոս իր աղասիրական զգացումները վիրաւորուած զգալով, այս անուանափոխութեան դէմ բողոքեց տեսուչին, որ Զեխ էր, բայց անօգուտ: Գիմնազիոնը աւարտած ատեն չուզելով որ վկայականին մէջ «Տէր Աւետիքով» դրեն, որով ընդմիջտ պաշտօնական ձեւ պիտի առնէր այդ անունը յառաջիկային նաեւ համալսարանին եւ ամբողջ կեանքին մէջ, գրեց Երեւանի Կոնսիստորիային եւ ստացաւ վկայաթուղթ՝ թէ Տէր – Աւետիքեանի իսկական անունը Ադոնց է: Աւարտական քննութիւններու ժամանակ արդէն Ադոնց դարձած էր: Դիտել տուողներ եղած են, որ լաւագոյն էր պահել Տէր – Աւետիքեան մականունը, որ աւելի յարգի էր, քանի որ կը յիշեցնէր Դաւիթ Բէկի զինակից Տէր – Աւետիքը:

Իր մանկութեան տարիներու մասին տեղեկութիւնները կը պակսին. Կենթադրուի թէ նախնական ուսումը ստացած է իր ծննդավայրին մէջ, յետոյ մտած է էջմիածնի ճեմարանը, որուն ընթացքը աւարտած է, առանց լսարանական բաժնի, 1894ին եւ անկէ զացած է Թիֆլիզ եւ հետեւած ուսական երկրորդ գիմնազիոնի դասընթացքին: Հոս սորված է դասական լեզուները՝ լատիներէն եւ յունարէն: Այս լեզուներուն մէջ այնքան հմտութիւն ձեռք բերաւ, որ զինքը ղրկեցին համալսարան:

1896ին մտած է Սէն Փեթերսպուրկի համալսարանը, ուր ստացաւ իր բարձրագոյն կրթութիւնը. հոն հետեւեցաւ միաժամանակ դասական բանասիրութեան դասընթացքներուն (բանասիրութեան եւ

պատմութեան համալսարան) ինչպէս նաեւ արեւելեան լեզուներու (Արեւելեան լեզուներու ճիւղ)։ Չորս տարի մնաց համալսարանը, զոր աւարտեց 1899ին։ Ուսումնասիրեց հայերէն, սանսկրիտ եւ զանազան լեզուները։ Գիշ մըն ալ պարսկերէն եւ վրացերէն։ 1899ին մասնակցեցաւ համալսարանին կողմէ կազմակերպուած գիտական մըընդումին, ներկայացնելով ուսումնասիրութիւն մը հայ եկեղեցական տօներու եւ սուրբերու մասին՝ Le synaxaire et les recueils hagiographiques arméniens նիւթին վրայ։ Այս ուսումնասիրութիւնը մեծապէս գնահատուեցաւ իբրեւ աւարտական ճառ եւ արժանացաւ ոսկի շքանշանի, դարձաւ Licencié en philologie եւ փրոֆէսէօրութեան պատրաստուելու համար հրաւէր ստացաւ համալսարանէն։ Այս նպատակաւ պետական ծախքով երկու տարուան համար արտասահման ղրկուեցաւ, կատարելագործելու իր ուսումը Եւրոպայի գիտական ուստաններուն մէջ։

Այսպէս է որ 1900 - 1901ին Ալոնց գնաց Միւնիխ, Վենետիկ, Փարիզ եւ Լոնտոն։

Յետոյ վերադարձաւ ֆեթերսպուրկ, ուր մտադիր էր հրատարակել իր աւարտական ճառը, որ սակայն չի գիտցուիր ինչո՞ւ չհրատարակեց. Փարիզ դալէն վերջն է որ, 1927 - 1928ին, ատոր մէկ մասը Փրանսերէն լեզուով հրատարակեց Revue de l'Orient chrétien մէջ, Les fêtes et les saints de l'Eglise arménienne խորագրով։

Փեթերսպուրկի մէջ, 1903 - 1904ին հրատարակեց «Բանքեր Գրականութեան և Արուեստի» անուն պարբերաթերթը, որուն աշխատակցած են արեւելահայ և արեւմտահայ ծանօթ գրողներ, ինչպէս Ա. Ահարոնեան, Շանթ, Առանձար, Վրթ. Փափաղեան, Ռուբէն Զարդարեան, Եր. Օտեան, Ա. Իսահակեան, Յովհ. Յովհաննիսեան, Միամանթօ, Վ. Թէքէեան, Մեղէր Կիւրճեան, Ն. Աղբալեան եւ Արփիարեան, որուն «Կարմիր Ժամուց»ը հոն հրատարակուեցաւ առաջին անգամ։

Այդ շրջանին սկսաւ պատրաստել նաեւ իր թէզը՝ «Հայաստանը Յուստինիանոսի շրջանին» նիւթին շուրջ, ստանալու համար հայ բանասիրութեան փրոֆէսէօրի տիտղոսը (մագիստրոս)։ Այս թէզը ներկայացուց եւ պաշտպանեց 1908ին, մեծ յաջողութեամբ։ Գիրքը՝ հրատարակուած նոյն թուականին, կը բաղկանայ 526 մեծադիր էջերէ եւ պատմական մեծ արժէք կը ներկայացնէ։ Իր այս գործին մէջ, որ ամէնէն կարեւորներէն մէկն է իր աշխատասիրութեանց, հեղինակը պատմական փաստերով ցոյց կուտայ թէ Յուստինիանոսի բարենորոգումները երկու գլխաւոր միտք ունէին. ա) սպաննել Հայաստանը, բ) զօրացնել Բիւզանդիոնը։ Այս նպատակը իրագործելու համար, ինչ որ լաւ բան կար Հայաստանի մէջ, կ'առնէր ու կը փոխադրէր զէպի

Բիւզանդիոն եւ արեւմտեան Հայաստան, — զինուոր, պաշտօնեայ, կառավարիչ եւլն, իսկ Հայաստանը կ'ողողէր բիւզանդական զինւորներով եւ կառավարիչներով: Նպատակն էր Հայաստանը միշտ իր հպատակութեան եւ թաթին տակ պահել: Թէզիւն երկրորդ մասը յատկացուցած է կաեմաւալի, այն է հայ նախարարներու ցուցակադրութեան: Յուստինիանոսի կարգադրութիւններէն վերջ, բիւզանդական Հայաստանի մէջ հետք չմնաց հայ նախարարներէն. տեղեկութիւնները որ ունինք հայ նախարարներու մասին, պարսկական տիրապետութեան տակ գտնուած Հայաստանէն է: Ադոնց կը ջրէ այն հին տեսութիւնը թէ շուրջ 900 նախարարական տուններ գոյութիւն ունեցած են Հայաստանի մէջ. համեմատելով նախարարական ցուցակները Սեբէոսի, Խորենացիի, Նշիշէի, Ղազար Փարպեցիի եւ այլ պատմիչներու գրութեանց հետ, կը գտնէ որ Հայաստանի մէջ կային 50 նախարարական ընտանիքներ եւ ոչ աւելի քան 70 նախարարութիւններ (կային նախարարական ընտանիքներ որոնք քանի մը նախարարութիւններ ունեցած են): Յոյց տուած է նաեւ որ Հայաստանի նախարարական կազմը շատ մը կողմերով յար եւ նման է Եւրոպայի պատասպետական կարգերուն:

Ներկայիս այս գիրքը կը թարգմանուի հայերէնի, յառաջիկային հրատարակուելու համար:

Այս քէզով դարձաւ մագիստրոս (համապատասխան privat-docentի) արեւելեան լեզուներու եւ նոյն տարին իսկ՝ 1908ին հրաւիրուեցաւ իբրեւ դասախօս Պետերբուրգի համալսարանին մէջ՝ հայերէն լեզուի եւ գրականութեան: Միեւնոյն ժամանակ սկսաւ պատրաստել իր երկրորդ քէզը, այս անգամ Doctoratի համար: Այդ ջրջանին կ'աշխատակցէր հայ եւ ռուս պարբերաթերթերու՝ զանազան յօդուածներով: (Մասնաւորաբար կը գրէր «Նոր Դար»ի մէջ եւ այդ պատճառով, ինչպէս նաեւ իր պահպանողական դադափարներուն համար որակուած է «նորդարեան», որ կը նշանակէ կղերամիտ, յետադիմական:)

Ռուսերէն լեզուով հրատարակած է՝ բացի իր քէզէն՝ հետեւեալ ուսումնասիրութիւնները. —

1. — Պատմութիւն անանունի՝ կապակցութեամբ Սեբէոսի եւ Մովսէս Խորենացիի՝ «վիզանթիսիսի վրէմէմնիկ»ի (Բիւզանդական Քրոնիկ) մէջ, 1902ին:

3. — «Կատաչերու ծագման մասին», կրթական նախարարութեան թերթին մէջ, 1911ին:

3. — «Սերսոնէսի եպիսկոպոս Ամիէլիոսի մասին», «Երիսթիանոսի վարքոք»ի (Քրիստոնէական Արեւելք) մէջ, 1913ին:

4. — «Փաւստոս Բիւզանդացի իբրեւ պատմիչ», Նոյն թերթի 1917 - 1920ի միացեալ թիւին մէջ:

5. — «Էֆֆրոն եւ Պրոքհաուս»ի համայնագիտարանին նոր տպագրութեան մէջ ինք խմբագրած է Հայաստանի բաժինը, տալով մեր երկրի պատմութեան եւ դրականութեան գլխաւոր գիծերը:

1915ին ներկայացուց իր երկրորդ քէզը եւ ստացաւ Docteur ès Lettres ի տիտղոսը: Այս քէզին նիւթն էր «Դիմնեսիոս Թրակացի եւ իր հայ մեկնիչները»: Թէզը պաշտպանեց իր ուսուցիչներէն Պրոֆ. Նիքոլա Մառի եւ Ժէպէլոֆի առջեւ, որոնք մեծ գովեստով արտայայտուեցան եւ զնահատեցին Ադոնցի ներկայացուցած գործը, որ 1915ին տպուած է Պետրոգրադի մէջ, կը բաղկանայ 307 մեծադիր էջերէ եւ Դ. հատորը կը կազմէ Bibliotheca Armeno-Georgica մատենաշարին:

Դոկտոր դառնալէ վերջ՝ ալ շարունակեց իր դասախօսութիւնները Պետրոգրադի համալսարանին մէջ՝ իբրեւ professeur extraordinaire.

Բացի իր գիտական ու դրական զբաղումներէն, հանգուցեալը մասնակցած է նաեւ ուսական մայրաքաղաքի հայկական հանրային կեանքին եւ Պետրոգրադի հայ եկեղեցիներու կալուածները մատակարարող վարչական խորհուրդի անդամ եղած է:

1915ին մեռաւ Լազարեան ճեմարանի հիմնադիրներէն իշխան Մ. Աբամելիք — Լազարեան, որ պատուակալ վերատեսուէն էր նոյն հիմնարկութեան: Ըստ կտակի, Լազարեան ճեմարանի տեսուէր պէտք է ըլլար Հայ մը: Եւ որովհետեւ իշխան Աբամելիքի միակ ժառանգորդները՝ իր քեռորդիները՝ Ռուսեր էին, չէին կրնար վերատեսուէր դառնալ: Հայ վերատեսուէ մը նշանակելու համար Մոսկուայի եւ Պետրոգրադի հայ համայնքներու ներկայացուցիչները միանալով՝ Պրոֆ. Ադոնցը ընտրեցին վերատեսուէ, 1916ին: Ծուտով վրայ հասաւ սակայն բոլշեւիկեան յեղափոխութիւնը եւ ընդմիջտ փակուեցաւ Լազարեան ճեմարանը:

1917ին, Ռուս Կայսերական Հնագիտական Ընկերութիւնը որոշեց գիտական արշաւախումբ մը ղրկել Վան՝ ուսումնասիրելու համար հայկական այդ դարաւոր ոստանին եւ շրջանին հնութիւնները: Այս գիտական մարմինը գրուած էր Ն. Ադոնցի ղեկավարութեան տակ: Դարձեալ համայնավարական յեղափոխութիւնը արգելք եղաւ այս ծրագրի իրագործման:

Հանգուցեալը շարունակեց իր դասախօսի պաշտօնը՝ հոկտեմբերեան յեղափոխութենէն վերջ եւս, մինչեւ 1920 թուականը՝ երբ արտասահման անցաւ: Նախ զնաց Լոնտոն, ուր քանի մը ամիս մնալէ վերջ, եկաւ հաստատուեցաւ Փարիզ: 1925ին խորհրդային իշխանութիւնը հրաւիրեց զինքը Ռուսիա վերադառնալ, իբրեւ թեկնածու Ակադեմիայի անդամակցութեան: Ադոնց մերժեց երթալ, նախընտ-

ընելով մնալ աղատ Եւրոպայի մէջ, ուր կրնար իր նախասիրած նիւթերու ուսումնասիրութեան եւ հրատարակութեան նուիրուիլ, հակադակ նիւթական այն նեղ պայմաններուն, որոնց տակ ստիպուած էր ապրիլ հոս, մանաւանդ սկիզբի տարիներուն:

Փարիզի մէջ ամուսնացաւ Օր. Յովնաթանեանի հետ, որ քանի մը տարի առաջ հրաժեշտ տուաւ կեանքին, տաժանադին հիւանդութենէ վերջ:

Շուրջ տասը տարի առաջ, պրոֆէսէօրներ Փիրէնի եւ Կրէկուարի հրաւերով գնաց Բրիւքսէլ՝ իբրեւ դասախօս Université Libre ր Institut Oriental ին, ուր կ'աւանդէր բացի հայերէն լեզուէ եւ դրականութենէ, նաեւ բիւզանդագիտութիւն, որուն մասնադէան էր: Իր տիպարոսն էր Professeur agrée à l'Université de Bruxelles, Directeur du Séminaire de Philologie et d'Histoire Arméniennes de l'Institut.

Թէ՛ Փարիզ եւ թէ՛ Բրիւքսէլ գտնուած ժամանակ հրատարակեց բազմաթիւ ֆրանսերէն ուսումնասիրութիւններ:

Իսկ հայերէն լեզուով հրատարակութիւնները տպուած են դրեթէ բոլոր կարեւոր թերթերու մէջ, որոնց շարքին առաջին տեղը կը դրաւ «Հայրենիք» ամսագիրը: Աշխատակցած է նաեւ «Յառաջ», «Սիոն», «Բաղմամլէպ», «Հանդէս Ամսօրեայ» եւ «Վէմ»:

Իր այս դրութիւններուն մեծագոյն մասը լուրջ ուսումնասիրութիւններ են եւ կ'արժէ որ հրատարակուին առանձին հատորներով: Ադոնց իր կենդանութեան արդէն անհրաժեշտ սրբագրութիւններն ու դասաւորումները ըրած էր, առնուազն երեք հատորներու մէջ հրատարակելու համար անոնց կարեւորագոյնները: Մասնաւորաբար՝ հիմնովին վերամշակած է «Բագրատունեաց փառքը», որ հրատարակուեցաւ «Հայրենիք»ի մէջ 1928 եւ 1929 թուականներուն: Իր մահէն վերջ այս նիւթը ձեռագիր վիճակի մէջ գտնուեցաւ իր թուղթերուն մէջ. իբրեւ ծանօթութիւն աւելցուցած է՝ որ «Հայրենիք»ի մէջ տպուածներէն «քանի մը էջեր մնացած են միայն անփոփոխ»:

Այդ հրատարակելի հատորներու նիւթերը դասաւորած է հետեւեալ կերպով. —

Առաջին հատորը պիտի պարունակէ բիւզանդական կայսրութեան շրջանին կարեւոր դեր կատարած Հայերու մասին «Հայրենիք»ի մէջ հրատարակուած արժէքաւոր գրութիւնները, թիւով հինգ. —

1. — Արտաւան Արշակունի («Հայրենիք», 1929, Սեպտ.), էջ 96-109:

2. — Վարդ Մամիկոնեան (Bardas César) (856 - 866), երկու յօդուած, 1930, Սեպտ., Հոկտ., էջ 98 - 105, 57 - 69:

3. — Մամիկոնեան իշխանուհիի բիւզանդական գահի վրայ (Թէոփորա), հինգ յօդուած, 1929, Ապրիլ - Օգոստոս, էջ 71 - 79, 105 - 116, 81 - 90, 96 - 105, 92 - 108:

4.- Վասիլ Հայագն, մեծագործ կայսր (867 - 886), 1931, *Թուսիս - Սեպտ.*, *Երեք յօդուած*, էջ 87 - 98, 135 - 141, 121 - 126:

5.- Հայ գիտական դէմքեր Բիւզանդիայում, 1930 *Դեկտ.* - 1931 *յունուար*, *Երկու յօդուած*, էջ 93 - 105, 88 - 96:

Երկրորդ հատորին մէջ պիտի մտնեն հին Հայաստանի պատմութեան վերաբերեալ հետեւեալ հինգ գրութիւնները, բոլորն ալ հրատարակուած «Հայրենիք» ամսագրին մէջ. —

1.- Քաղաքական հասանքներ հիմ Հայաստանում, «Հայրենիք», 1927, *Փետր. Մարտ*, *Երկու յօդուած*, էջ 67 - 77, 86 - 94:

2.- Բագրատունեաց փառքը, «Հայրենիք», 1928 *Նոյեմ.* - 1929: *Բոլորովին վերամշակուած*, *կը կազմէ 71 մեծագիր էջ ձեռագիր*:

3.- Հիմ հայ շինականութիւնը, *Երեք յօդուած*, «Հայրենիք» 1927, *Նոյեմ.* - *Դեկտ.*, էջ 81 - 95, 147 - 154, 94 - 100:

4.- Մլխի Աւետարանի գրութեան տարին (*Օր. Սիրարփի Տէր* -

5.- Հիմ Հայոց աշխարհաւայեացքը, «Հայրենիք», 1926 *Հոկտ.* - 1927 *Յունուար*, *չորս յօդուած*, էջ 37 - 45, 78 - 88, 70 - 82, 109-121:

Երրորդ հատորը պիտի պարունակէ բանասիրական եւ գրադատական նիւթեր՝ հրատարակուած զանազան թերթերու մէջ. —

1.- Ղեւոնդ եւ Խորենացի (*Քննութիւն Հ. Ն. Ալիսեանի տեսութեան*), «Հայրենիք», 1933, *Յունիս - Յուլիս*, էջ 79 - 90, 120 - 126:

2.- Հայ մշակոյթի սկզբնաւորութիւնը (*հրատարակուած «Հայ Մշակոյթի Օր» հատորին մէջ*, էջ 33 - 40, 1932:

3.- Փղոսկրեայ ավետարանի արուեստը, Sirarpi Der Nercessian. The date of the initial miniature of the Etchmiadzin Gospel, Chicago. 1933), «Սիոն», 1936, *Սեպտ.*, էջ 273 - 274:

4.- Մլխի Աւետարանի գրութեան տարին (*Օր. Սիրարփի Տէր - Ներսէսեանի մի գործի առթիւ*), «Սիոն», 1936, *Սեպտ.*, էջ 274-275:

5.- Քննական Տեղեկագիր Գարեգին Արք. Յովսէփեանի «Հոգեւոր կեդրոններ եւ Դլաձորի բարձր դպրոցը» գործի մասին, «Սիոն», 1936, *Դեկտ.* 366 - 372:

6.- Փոքր Սոկրատի հեղինակը, «Սիոն», 1936, *Հոկտ.*, էջ 300-304:

7.- Նշանագիր կարգաց բանից եզակի ներիցու, «Սիոն», 1938, *Մայիս*, էջ 147 - 153, *Յունիս*, էջ 180 - 185:

8.- Պատասխան Հ. Ն. Ալիսեանի պատասխանին, «Սիոն», 1938, *Նոյեմ.*, էջ 330 - 337, *Դեկտ.*, էջ 381 - 383, *Յունիս*, 1939, էջ 10-15:

9.- Նար հայերէնի ֆեռականութիւն, Dr. Art. Abeghian, Neuarmenische grammatik, 1936), «Վէմ»:

Այս երեք հատորներու նիւթերէն դուրս կը մնան «Պէշիկ-աշլի»

եւ կցորդ խնդիրներ», հրատարակուած «Հայրենիք»ի 1931 Ապրիլի թիւին մէջ (էջ 79 - 94), ուր իր մէկ խորթ ակնարկը տեղի տուաւ բոլոր բողոքներու:

«Մեծ Եղեռնի տարեկիցին», «Հայրենիք»:

«Դաւիթ Բէկ եւ Տէր Աւետիքի սերունդը», «Հայրենիք»:

«Դաւիթ Բէկ» վեպի պատմական հիմը եւ գաղափարախօսական արժէքը, Բաֆֆի յորեկնական հատորին մէջ լոյս տեսած (էջ 122 - 148), Փարիզ:

Դուրսը կը մնան նոյնպէս իր բանասիրական բանավէճերը Հ. Արսէն Ղազկիւեանի հետ «ամէն» եւ «չէղոք» բառերու մասին: Ադոնց այս երկու բառերն ալ «եռով հը դէր», ստուգարանելով այսպէս. չեղոքին «եղ»ը «եղակի»էն կուգայ եւ կը նշանակէ մէկ, «ոք»ը յայտնի է արդէն, «չ»ն վրան աւելնալով կը դառնայ ժխտական չեղ-ոք (ոչ-ոք). ըստ Հ. Ղազկիւեանի՝ չէ-գոք է բառը (չէ-ոք), «դ»ն եղանակաւորիչ է, աւելի շեշտելու համար իմաստը (ինչպէս դոյնդոյն): «Ամեն»ը ամենայնի կրճատումն է եւ «եռով պէտք է դրել կ'ըսէր Ա. գոնց. Ղազկիւեան կը պատասխանէր որ ամէնը արմատ բառ է եւ ամենայնն ալ «ամէն»էն կուգայ, ածանցումի ատեն «է»ն «ե»ի կը փոխուի:

Փարիզ ապրած ժամանակ 1929 - 1932 Պրոֆ. Ադոնց նախադահն էր «Գրական Ակումբ»ին. այդ շրջանին աշխատակցած է նաեւ «Յառաջ»ին՝ Ակումբին վերաբերեալ հարցերու եւ «ուղղադրական» խնդիրներու շուրջ յօդուածներ հրատարակելով 1929 - 1932:

Հայ մշակոյթի եւ պատմութեան վերաբերեալ նիւթերու շուրջ բազմաթիւ դասախօսութիւններ ըրած է Ուսանողական Միութեան եւ այլ գրական ու երիտասարդական Միութեանց հրաւերով, որոնց բոլորին սիրայօժար պատասխանած է: Դասախօսութիւն մը ըրած է Կոմիտաս վարդապետի մասին: Սորպոնի ամփիթատրոնին մէջ խօսած է Աւետիս Ահարոնեանի յորեկեանին եւ Աստուածաշունչի թարգմանութեան 1500ամեակին առթիւ:

Հայկական Փարիզի բոլոր պաշտօնական ու հանդիսաւոր մշակութային գործունէութեանց իր յօժարակամ մասնակցութիւնը կը բերէր օգտակար կերպով:

Վերը յիշուածներէն զատ՝ գրած է նաեւ հետեւեալ գործերը հայերէն. —

1. — Մաշտոց եւ նրա աշակերտները՝ ըստ յոյն - լատին աղբիւրների, Վիեննա 1925, Միխիթարեանց «Ազգային Մատենադարան»ի շարքին մէջ տպուած իբրեւ առանձին գիրք:

2. — «Կապիա միամեծուհին եւ Հայերը», «Հանդէս Ամսօրեայ», 1904:

3.— Կորիւնի մասին, «Հանդէս Ամսօրեայ», 1927 Մայիս, 1928 Յունուար — Փետրուար:

4.— Քննադատական ակնարկներ Եզնիկի մասին, «Բազմավէպ», 1929 — 1930:

5.— Գրիգոր Պարթեւի հարցարանը եւ Եզնիկ:

6.— Քննադատութիւն Մովսէս Կաղանկատուացիի պատմութեան, «Անահիտ», 1939, Ապրիլ — Մայիս:

Փրանսերէն լեզուով զանազան թերթերու մէջ հրատարակած է նաեւ հետեւեալները.—

1.— Ռուբինեանց Նախահայրը: 2.— Սամուէլ Հայը, քաղաքը Պուլկարներու: 3.— Յովհաննէս Չմշկիկ կայսեր մամակը Հայոց Աշոտ քաղաւորին: 4.— Թէոդորականներու ընտանիքը 5.— Մխիթարի կնիքները: 6.— Փիլարտոսի ընտանիքը: 7.— Հայաստանի մէջ հիմ կրօնքի մը հետեւերը: Եւայլն:

Բանի մը տարի առաջ երբ Հայաստանի դուռները բոլորովին փակուեցան տարադիր հայութեան առջեւ եւ «Մեղքոնեան Փոնտ»ի դրամները կարելի չեղաւ Հայաստան փոխադրել՝ յատկացնելու համար հայ պատմութեան եւ մշակոյթի վերաբերեալ նիւթերու հրատարակութեան, Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնը որոշեց «Մեղքոնեան Փոնտ»ի գումարները յատկացնել արտասահմանի մէջ նոյն նիւթերու մասին գրուելիք գործերու տպագրութեան: Այս առթիւ կազմուեցաւ զխնականներէ եւ մասնագէտներէ բաղկացեալ յանձնախումբ մը, որուն տնօրէնացելու հրահրուեցաւ նաեւ Ն. Ա. դոնց: Յանձնախումբը կազմեց ցուցակը մշակուելիք եւ խմբագրուելիք նիւթերու: Պրոֆ. Ա. դոնց ստանձնեց գրել Փրանսերէն լեզուով Հայոց պատմութիւն մը՝ սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը: Վերջին տարիները այս գործին պատրաստութեան յատկացուցած էր իր ամբողջ ժամանակը: Դժբախտաբար մահը եկաւ ընդհատել ընդմիջող լրացումը այդ հոյակապ աշխատութեան, որ աւելի քան քառասուն տարի հայ մշակոյթի եւ գրականութեան համեստ սեղանին բերած նպաստին պակասը պիտի ըլլար, հրաշակերտ մը Հայոց քննական պատմութեան, քանի որ վաստակաւոր հեղինակը օտար լեզուներու եւ պատմութեան մեծապէս հմուտ՝ բոլոր աղբիւրները կ'օգտագործէր, իր այս գործին պատրաստութեան համար:

Իր մահէն վերջ, Պ. Յովհ. Զաւրեան Բրիւքսէլ գնաց եւ անկէ բերաւ ողբացեալ պրոֆէսէօրին բոլոր անտիպ ձեռագիրները: Անոնց մէջէն դտնուեցաւ Հայաստանի պատմութեան առաջին մասը, որ լրացած է եւ կը կազմէ 375 մեծադիր էջ՝ մեքենագրուած: Այս հատորին վերնագիրը կարելի է կոչել՝ L'Arménie avant les Arméniens. Կը բաղկանայ երեք գլուխներէ.—

I. L'Arménie aux hautes époques.

II. Urartu et Assyrie, d'après les sources assyriennes.

III. Urartu d'après ses documents.

Այս հատորը ինքնին ամբողջութիւն մը կը կազմէ, հրատարակութեան պատրաստ է եւ յոյս կայ որ տպուի «Մեկնեան ֆոնտ»ի ծախքով: Շատ արժէքաւոր գործ է եւ տարակոյս չկայ որ պիտի դնահատուի նաեւ օտար պատմագէտներու կողմէ:

2.— Կը պատրաստէր տպել նաեւ Մովսէս Կաղանկատուացիի բնագիրը (Շահնադարեանի փարիզեան տպագրութեան վրայ սրբագրութեամբ եւ յաւելումներով), որու մասին դրած է «Անահիտ»ի 1939 թիւ 4ին մէջ՝ «Քննութիւն Մովսէս Կաղանկատուացւոյ», Հ. Հացունիի դէմ:

3.— Կիսաւարտ մնացած ռուսերէն լեզուով գործ մը՝ «Բախտը վերջին հայ Արշակունեաց, Փաւստոսի առաջին խմբագրութեան հարցի մասին»:

4.— Պրոկոպիոս Կեսարացւոյ «Պատմութիւն Գոթական պատերազմին»ի (De bella gothico) ռուսերէն թարգմանութեան ձեռագիրը: Պրոֆ. Ադոնց ձեռնարկած էր հաւաքել յոյն եւ լատին պատմիչներու Հայերու եւ Հայաստանի հետ կապ ունեցող մասերու պատմութիւնը: Բայց երբ Լաթիշեւ ռուսերէն լեզուով հրատարակեց նման աշխատանք մը կովկասեան բոլոր ժողովուրդներու հետ կապ ունեցող նիւթերու հաւաքումով, ինք հրաժարեցաւ շարունակելէ:

Այս չորս հտորներէն զատ ունի բազմաթիւ ուրիշ հատուկտոր ձեռագիրներ ալ, որոնք տակաւին չեն դասաւորուած:

Ապագայ կենսագրին կը մնայ տալ լրիւ եւ իսկական դիմագիծը հանդուցեալ բանասէրին, որ ամբողջովին նուիրուած հայկական մըշակոյթին, բեղուն կեանք մը ապրեցաւ, տուաւ ինչ որ կրնար, եւ դեռ պիտի տար իր հասուն տարիքին մէջ, եթէ անողոք հիւանդութիւն մը ամիսներով անկողնին զամելէ վերջ զինքը, չիլէր զայն մեղմէ անդարձ կերպով (1942 Յունուար 27):

Եւրոպական իմաստով գիտնական մը կը կորսնցնէ հայ ժողովուրդը իր մահով:

ՀՐԱՆՏ – ՍԱՄՈՒԷԼ

Հազար տարի էր երկրում արեւն ելաւ արիւն՝
 Ու մայր մըտաւ արիւննոս որպէս թրով զարկած աչք.
 Երկիրը ծռ'վ էր արեւան, երգը՝ երկրում՝ մահուան քօթ,
 Ու չէր վառում օրերում լոյս փրկաբեր մի հրաշք:

Ե. Զարեկ